

szemle

Eduard Kaiser (1820–1895): I. Ferenc József, Erzsébet, Gizella és Rudolf, 1858, színes litográfia

BASICS BEATRIX

ADALÉKOK EGY SZOMORÚ CSALÁDTÖRTÉNETHEZ

Drága Rudolf – Ferenc József és Sisi levelei fiukhoz

Sajtó alá rendezte: Vér Eszter Virág, Borovi Dániel

Fordította: Nyizsnyánszki Ferenc

IA kötet forrása az 1991-es osztrák kiadás, de mint Vér Eszter Virág a Bevezetésben megjegyezte, a mostani vállalkozás azért különösen fontos, mert az eddig különböző szerzők által különféle kiadványokban közzétett levelek nem az eredeti, autográf kéziratok szövegei, hanem a német fordítások alapján jelentek meg magyarul. Már amelyik eredetileg magyarul íródott. Nyilvánvaló mindezek alapján, hogy a fordítónak – itt is és most is – kiemelkedően fontos volt a szerepe.

IA kötet arányai sajtósak: a 15 oldalas Bevezetés után I. Ferenc József fiához írott levelei következnek mintegy száz oldalon, de ez nemcsak a leveleket, hanem az azok magyarázataként írott szövegrészeket is tartalmazza. Erzsébet császárné és királyné levelei 42 oldalt tesznek ki, de itt is meg-megszakítják a magyarázatok az írások sorát. A tízoldalnyi utószót rövidítésjegyzék, majd 83 oldalnyi jegyzet követi, s a kötet a források és a felhasznált irodalom felsorolásával zárul. Ezekből a számokból nyilvánvaló lehet az olvasó számára, hogy nemcsak a levelekről szól a kötet, hanem a sajtó alá rendező történész írásairól is, mivel ő, Vér Eszter Virág írta az „ismertető szövegeknek” nevezett részeket, míg Borovi Dániel művészettörténész szaklektorként működött közre, valamint ő felel a képválogatásért.

IMilyen hatással lehet az érdeklődő olvasóra ez a szerkezet és arányrendszer? Az átlag olvasó számára (ha van még ilyen) feltehetően túl sok a jegyzet, főként mivel nem ritkán új vagy kiegészítő információ helyett pusztán megerősíti a főszövegben leírtakat. Egy példa erre az egyik Ferenc József-levél megjegyzése arról, hogy kilovagoltak Erzsébet testvérével (51. oldal), és a hozzáfűzött 177. jegyzet szövege. „Az uralkodó rendszeresen kilovagolt Pest-Budán időző sógor-nőjével.” A szakmai olvasó számára más okból tűnhet túl soknak a jegyzet, egy szakmabélinek ezek az információk jól ismertek, köztudottak, így feleslegesek.

IÉrthető a szándék: minél szélesebb körű, alaposabb ismeretekkel megtámogatni, körbevenni a leveleket. Érdemes lett volna azonban többet bízni az olvasóra, egy levélválogatás esetében maguk a levelek a legfontosabbak, és bár hogy ki nek mit nyújtanak, függ az olvasó ismereteitől, de azok csekélyebb mértékében vagy hiányában is sokatmondók e levelek.

IAz uralkodó esetében például szinte mindent elárulnak a személyiségéről. Nyilvánvalóvá válik, mi az érdeklődési köre – a császárt a vadászat és a hadászat

nemcsak a levelekről szól a kötet, hanem a sajtó alá rendező történész írásairól is

túl sok a jegyzet, főként mivel nem ritkán új vagy kiegészítő információ helyett pusztán megerősíti a főszövegben leírtakat

érdemes lett volna azonban többet bízni az olvasóra, egy levélválogatás esetében maguk a levelek a legfontosabbak

érdeklő, valamint az időjárás, ezekről a témákról aprólékos részletességgel képes írni, már amikor nem szakítja magát azzal félbe, hogy mennie kell, mert várják a feladatokat. A stílusa szikár, visszafogott, nem ritkán esetlen, mintha zavarban lenne attól, hogy az írás tartósan megmaradó műfajában kell kifejeznie magát. Konkrétumokról ritkán van szó (kivéve az elejtett vadak fajtájáról és számáról), általánosságokat olvashatunk, és Rudolf tanulmányai, eredményei iránt is inkább csak általánosságban érdeklődik. Ritkán fordul elő, hogy nevelési alapelvek tekintetében megnyilatkozik, de azok sokatmondók. Ilyen például, amikor így ír a három és fél éves kisfiúnak: „Láttatok táncolni regimented katonáit, biztosan nagyon mutatós volt, csak hogy azt hallom, te meg féltél, pedig az szégyellni való dolog” (Bécs, 1862. február 28.).

¶ A levelek ritkán hosszúak, kivétel a kistestvér, Mária Valéria születéséről beszámoló például, ami bár nem tér el a többi levél száraz visszafogottságától, egy hajszálnyit felenged a császár a kisbabáról írva.

¶ A hagyomány és a minta kötelező: a tízéves fiú már vadászik, és eredménye vagy inkább eredménytelensége feddésre kész teti papáját: „Nagyon sajnálom hogy az irigylésre méltó kezdetek után mindent elhibáztál a vadászaton, és csak azt remélem, hogy a jövőben, hiszen nyilván lesz még alkalom vadászatra, jobban fogsz lőni. Az igaz, hogy más dolog szelíd állatokat lelőni az unalmas vadaskertben, mint valódi vadat elejteni a csodás hegyekben. A fő dolog azonban az, hogy ne veszítsük el a bátorságot, és minden új vadászaton abból a meggyőződésből induljunk ki, hogy muszáj találatot elérni” (Bécs, 1869. július 16.). A Gödöllő környéki vadászatok egészen fellelkesítik az uralkodót, ezek a levelek kicsit hosszabbak és részletesebbek, érzékelhető, mennyire élvezte ezeket a vadászatokot. Hogy fia mennyire élvezte a beszámolókat, ha egyáltalán élvezte, azt sajnos nem tudjuk meg, mivel csak a „papa” leveleit olvashatjuk, a fiúéit sajnos nem. És ez rögtön érzékelteti a vállalkozás hiányosságát: a levelezés kölcsönösséget feltételez, oda-vissza kommunikációt, és most csak az „oda” van meg, a „vissza” hiányzik, és nélküle a kép sem lehet teljes, a párbeszéd helyett monológot kapunk.

¶ Több hasonló példa közül a jegyzetek feleslegességére kiemelhető egy olyan, amely nemcsak felesleges, de elmulasztott lehetőség a hasznos kiegészítő információ közlésére. A császár írja: „Latour kedvenc fürdőjét buzgón használtam,

„ne veszítsük el a bátorságot, és minden új vadászaton abból a meggyőződésből induljunk ki, hogy muszáj találatot elérni”

csak a „papa” leveleit olvashatjuk, a fiúéit sajnos nem

A stílusa szikár, visszafogott, nem ritkán esetlen, mintha zavarban lenne attól, hogy az írás tartósan megmaradó műfajában kell kifejeznie magát.

Rudolf és Gizella, 1861. fénykép

A tizenéves Rudolf; fénykép

s bár piszkosabban jön ki belőle az ember, mint ahogy belement, az utóbbi napok hőségében mégiscsak jótétemény” (Laxenburg, 1871. július 12.). A mondat-hoz tartozó 320. jegyzet a következőt közli velünk: „Az uralkodói rezidenciákon a tisztálkodási, fürdési lehetőségek ekkor még rendkívül elmaradottak voltak.” Ehelyett a semmitmondó általánosság helyett mennyire érdekes lett volna megtudni, vajon melyik városi fürdőről írta a fentieket az uralkodó.

politikáról, közéleti
eseményekről szinte
nem is esik szó
a levelekben

¶ Ferenc József itt közölt levelei ritkán okoznak meglepetést, és a már ismert képet erősítik meg róla, személyiségéről – az időjárás és a vadászatok mellett a „kedves mama”, vagyis Erzsébet minden levélben megjelenik, ha csak egy mondat erejéig is, többnyire az egészségi állapotával vagy az utazásaival kapcsolatos hírekkel. Politikáról, közéleti eseményekről szinte nem is esik szó a levelekben.

¶ 1876. január 4-én Budán gyerek soirée volt Mária Valériánál, a „mama” szobájában, ez szokatlan momentum, igaz, csak egy-két mondatra érdemes, és különben is „konfúzus” esemény volt, mert a gyerekek csárdást jártak. Talán az sem véletlen, hogy 1877. január 12-i levelében a „mamával” együtt töltött vadászatot a „legszebbek egyiké”-nek nevezte az uralkodó.

¶ Erzsébet leveleinek nyitányaként egy hely és dátum nélküli pársoros írás szerepel, amely ebben a néhány sorban jelzi a főbb problémákat, a gyerek csalódottságát, mert anyja nem írt, az anya nemtörődömségét, sőt önzését, mivel túl kicsinek gondolta fiát egy levél megértéséhez, az ajándékokkal való kárpótlást és a féltelmet, hogy fia elfelejti. Nem kelt jobb érzéseket bennünk az anya–fia viszonyról a következő levél sem, amelyben azzal indokolja Erzsébet, hogy nem maradt több mesélőnivalója, mert már a nővérnek, Gizellának írt egy hosszú levelet. Az olvasónak rossz érzése támad, hát ennyire nem érzi ez az anya, mit csinál? Mert most anyaként, és nem császárnéként tekintünk rá. Nem igazán érezhető az anyaság, a hétéves kislának úgy ír, mintha egy barátnőjének írna, kapkod, türelmetlen, önző, el van merülve a saját bajaiban. Ezt a benyomást nem feledtetik az olyan sorok, mint a „Tulajdonképpen teljesen elfeledtem, hogy neked írok, nem pedig a Papának, akinek a levelet inkább szántam, minthogy nincs időm még egyet írni”.

a hétéves kislának
úgy ír, mintha
egy barátnőjének
írna, kapkod,
türelmetlen, önző,
el van merülve
a saját bajaiban

¶ Az Erzsébet leveleit tartalmazó részben megnövekedett a magyarázatok mennyisége, amelyek gyakran terjedelmesebbek, mint maguk a levelek, sokkal több információt foglalnak magukban, mint azok. Erzsébet levelei rövidek, tulajdonképpen semmi lényeges dolgot nem tartalmaznak, csak nyűgösséget, nyugtalanságot, sőt olykor rosszindulatot. Saját unokájáról így ír: „Gizellának a gyermeke ritka csunya.”

¶ A levelek olvasása csalódottságot és hiányérzetet kelt – csalódás, mennyire monoton módon unalmasak, milyen kevésbé érdekesek. Hiányérzet több dolog miatt is

a levelek nyilvánvalóvá teszik, hogy egy szinte egyáltalán nem működő családról van szó, csendes szenvedésről, elhalt érzelmekről, kínládásról

adódhat – elsősorban a szülői szeretet kifejezésének hiánya volt feltűnő. Ismétlődnek a sztereotip fordulatok, de a búcsúzás „forró öleléssel” valójában semmit sem jelent. Ugyanakkor ez is egyfajta eredmény – a levelek nyilvánvalóvá teszik, hogy egy szinte egyáltalán nem működő családról van szó, csendes szenvedésről, elhalt érzelmekről, kínládásról. Ha ezekre gondolunk, igazán „modern” család ez. Így már érthetőbb a történeteszi magyarázatok túlsúlya – pótolni kívánják azt, amit nem kap meg az olvasó a levelek révén.

- ¶ A kötet két csoportba rendezve képeket is közöl, ezek többnyire fotográfiák, némi grafika és festmény, valamint levélkézirat társaságában. Bár a kötet elején a képek forrásaként megjelölt intézmények (Gödöllői Királyi Kastély, Magyar Nemzeti Múzeum, Österreichisches Staatsarchiv – Haus-, Hof- und Staatsarchiv és magángyűjtemények) között nem szerepel, két illusztráció származik egy igen érdekes és értékes amerikai egyetemi gyűjteményből, az Anne S. K. Brown Military Collectionból, amely a Brown University Library kiválóan feldolgozott és digitalizált gyűjteménye. Hogy ezek miért éppen onnan kerültek a könyvbe, nem tudjuk, mivel mindkettő megtalálható a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokának anyagában: Vinzenz Katzlertől (1823–1882) I. Ferenc koronázása, litográfia, ltsz: 69045 és I. Ferenc József koronázási esküje, litográfia, ltsz: 9175.
- ¶ A fordításról nehéz bármit is megállapítani, mivel nem ismerjük a német eredetit, akadt azonban egy zavaró momentum, a meglehetősen gyakori vadászatokról beszámoló részeknél rendszeresen „tehén”-nek lett fordítva az őz nősténye, amelyre van megfelelő magyar kifejezés, a suta. Így kissé zavarba ejtő ismétlődően elejtett tehenekről olvasni, főleg azoknak, akik nem jártasak a vadászat terén, márpedig valószínűleg az olvasók többsége ilyen.
- ¶ Végül egy utolsó megjegyzés. Annak idején, amikor Erzsébet királyné ábrázolásaival elkezdtem foglalkozni és publikálni azokról, kiváló kolléganőm és mentorom, F. Dózsa Katalin figyelmeztetett, sose alkalmazzam a Sisi elnevezést, hiszen „nem voltunk barátnők”, ezt a becenevet csak a legszűkebb családjában használta, nem említve azt a sajnos ma is igen gyakori veszélyt, hogy rosszul írják-nyomtatják (nem is sorolom itt fel a különféle elrontott változatokat). Erre emlékezve a kötet címében megfelelőbb lett volna az Erzsébet név használata, bár tudjuk, a Sisi sajnos mindmáig népszerű brand a közönség körében.
- ¶ Hasznos és érdekes kiadványt foghat tehát a kezébe az olvasó, ha nem is az előzetes elvárásoknak megfelelően hasznosat és érdekeset, de úttörő vállalkozást, amely tovább árnyalja a képet, jóllehet nem elsősorban a Habsburg család talán legérdekesebb újkori szereplőjéről, Rudolf főhercegről, inkább a szüleiről, akik éppen e szülői szerepüknek tudtak a legkevésbé megfelelni.

K. NÉMETH ANDRÁS

TAMÁSI

1919-BEN

**Ellenfokkadalom,
vörösterkek,
fehésterkek**